

FORSKNINGSETIKK

NR. 02/09 // JUNI 2009 // 9. ÅRGANG

TEMA: Taushetsplikt

KLIKK HER –

Det er ganske skremmende hva et lite klikk på datamaskinen kan føre til. Jeg har nettopp lest en artikkel av Lone Frank, vitenskapsjournalist i den danske Weekendavisen. Hun skriver om sine erfaringer etter å ha sendt inn en spyttprøve for å teste sine gener. Etter en stund fikk hun denne beskjeden: *Kjære Lone Frank. Vi er glad for å kunne meddele at resultatene av din deCODEme Gen-scan nå foreligger. Klikk her.*

Foran PCen føler hun seg ganske så tørr i munnen og kvalm når beskjeden kommer. Vil hun nå virkelig vite "dommen" av hvilket arvemateriale hun har, hvilke sykdommer som ligger på lur og venter.

Men hun klikker og får opp en lang liste over mer eller mindre kjente sykdommer – som podagra, kronisk lymfatisk leukemi, AMD (en øyesykdom som ender med blindhet), PAD (peripheral arterial disease) og mange flere. For hver sykdom hun klikker på, får hun vite hvor stor prosent sjanse hun har for å utvikle akkurat den sykdommen.

Et tall skremmer henne spesielt, hun får vite at hun har 33 % risiko for å få lungekreft. Hun ringer direktøren i deCODE genetics for å få en forklaring. –Selv om du er genetisk predisponert faller din risiko til nesten null når du ikke røyker. Videre lurer Frank på hvorfor hun i testen kommer ut med forhøyet risiko for å bli fet, når hun alltid har vært ganske mager? Er det feil i testen?

– Nei, svarer han ganske kjølig. – Jeg har selv den fedmevarianten, men har veid det samme i flere år. For vi kan ikke si hva som skal til for at det enkelte gen slår ut slik eller slik. Det er et mysterium. Det kommer blant annet an på miljø.

Da er det at Lone Frank måper, sitter han ikke der og sier at genprofilen faktisk ikke kan brukes til noe?

Men direktøren benekter at det er slik. Han forklarer og forklarer og råder blant annet Lone Frank til å sjekke om hun har et spesielt arvelig gen for brystkreft (BRCA-mutasjoner). Hva skal det være godt for? – Ja, da kan du jo fjerne begge bryst – som forebygging, sier mannen.

Lone Frank får kvaler; det er jo ikke bare, bare å fjerne to bryst. Skal-skal ikke. Hun sjekker risiko i ulike tabeller og ender opp med at hun har 5 % sjanse for å ha risiko, men 95 % sjanse for at BRCA-genene er feilfrie.

Jeg vet ikke hva vitenskapsjournalisten bestemte seg for, men hennes bekymringer og kvaler fører i hvert fall til refleksjoner hos meg. Bioteknologien er kommet langt, men er all viten et gode? Ingen vet hvordan man vil reagere på disse prosentene om mulig risiko for den ene eller andre alvorlige sykdommen. Derfor kan faktisk et enkelt tastetrykk i denne sammenheng være en risiko – tåler jeg eller tåler jeg ikke svarene? Noe å tenke på.

(Kilde: Weekendavisen 13. – 27. mars, 2009, "Genetisk roulette" av Lone Frank)

Lise Ekern
Lise Ekern | REDAKTØR

FOTO: TROND ISAKSEN

FORSKNINGSETIKK

ISSN 1502–6353

UTGIS AV
DE NASJONALE
FORSKNINGSETISKE
KOMITEER

I REDAKSJONEN

Lise Ekern, ansv. redaktør
lise.ekern@etikkom.no
Telefon 23 31 83 11

Sigrid Skavlid,
sigrid.skavlid@etikkom.no
Siw Ellen Jakobsen,
siwellen@online.no

ABONNEMENT

TILSENDES GRATIS VED
HENVENDELSE TIL:
ab@etikkom.no
eller telefon 23 31 83 00

FORSKNINGSETIKK

BESØKSADRESSE:
Prinsens gate 18
POSTADRESSE:
Postboks 522 Sentrum,
0105 Oslo
TELEFON: 23 31 83 00
TELEFAKS: 23 31 83 01
E-POST: post@etikkom.no
INTERNETT: www.etikkom.no

DESIGN: Geir Henriksen /
Kolonien AS
TRYKK: Rolf Ottesen

OPPLAG: 2 650 eksemplarer
Forsidefoto: Shutterstock

FOTO: SHUTTERSTOCK

FOTO: LISE EKEREN

FOTO: LISE EKEREN

INNHOOLD

6

Trenger forskere bedre kildevern?	6
Informantene ble sporet opp og avhørt	8
Ønsker ikke absolutt taushetsplikt	10
Sett&Hørt	14
Møte mellom Sametinget og Skjelettutvalget	17
Bruk av dyremodeller	20
Forskning som fører folk bak lyset	23
200 dollar hvis du dør	26
Kronikk	28
Nytt nettsted, ny nettressurs	30
Bokomtale	31

17

20

DE NASJONALE FORSKNINGSETISKE KOMITEER har fått sitt mandat fra Kunnskapsdepartementet. Komit systemet er hjemlet i Lov om behandling av etikk og redelighet i forskning – forskningsetikkloven. Den tr dde i kraft 1. juli 2007.

Komiteenes oppgave er blant annet   stimulere til debatt om saker som har betydning både for forskersamfunnet og for befolkningen generelt. Komiteene er administrativt tilknyttet Norges forskningsråd.

Taushetsplikt versus varslingsplikt

En rekke profesjoner har ikke vitneplikt overfor domstolene. Journalister, redaktører, apotekere, leger, jordmødre, prester og sykepleiere har et sterkt taushetsvern. De må som hovedregel ikke forklare seg i retten om noe de har fått kjennskap til gjennom yrket. Med forskere er det annerledes.

Hva betyr det for den enkelte forsker og for forskningen? Forskningsetikk tar debatten.

Cecilie Schjætvatn. FOTO: LISE EKERN

TRENGER FORSKERE BEDRE KILDEVERN?

Forskere skal i de forskningsprosjekter der det er aktuelt, på en tydelig måte avklare med informantene at forskeren ikke har absolutt taushetsplikt.

– En god del forskere er neppe klar over dette, mener Cecilie Schjætvatn. Hun er advokat og komitémedlem i Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH).

Schjætvatn har nylig skrevet et notat til NESH hvor hun stiller spørsmålet: Trenger forskere innen samfunnsvitenskap, humaniora og juss et sterkere lovvern for å sikre at opplysninger blir holdt konfidensielle?

Saken med Afghanistan-forskeren Tom Christian Blix (les mer på side 8) er den konkrete bakgrunnen for at NESH ønsker å utrede dette nå. Her ble informanter i Forsvaret som Blix hadde lovet anonymitet, avhørt av militærpolitiet om forhold de hadde snakket med forskeren om i fortrolighet.

Forskerens plikt

Forskere har – som alle andre – en varslingsplikt om forhold som står nevnt i straffelovens § 139. Dette kan gjelde alt fra seksualforbrytelser og slaveri til simple ran og legemsbeskadigelser. Paragrafen slår

fast at den som unnlater å si fra om et slikt forhold, kan bli straffet.

Varslingsplikten oppstår dersom forskeren har fått «*pålitelig kunnskap*» om et forhold som planlegges, eller som fortsatt kan sies å foregå. Dersom en av forbrytelsene som er nevnt i straffelovens § 139, allerede har funnet sted, har forskeren bare varslingsplikt dersom følgene ikke har opphørt.

– Et eksempel vil være der forskeren får pålitelige opplysninger om at et barn har blitt utsatt for seksuelt overgrep av en omsorgsperson. I slike saker vil det lett være slik at følgen av handlingen ikke har opphørt, sier Schjætvatn. Hun minner også om at straffelovens § 139 slår fast at man til enhver tid har varslingsplikt om falsk forklaring som har medført soning.

Ukjent for mange

– Blant forskere er det nok mange som ikke kjenner til dette. Samtykkeskjemaene burde ha med informasjon om dette, for slik å bevisstgjøre både forsker og informant om grensene for taushetsplikten, mener Schjætvatn.

En forsker kan altså – slik en del forskere gjør – inngå avtale med informanten

sin om at forskeren ikke vil fortelle politiet om alvorlige eller mindre alvorlige straffbare forhold som ikke er oppregnet i straffelovens § 139. Med mindre forsker får vite at noen blir uskyldig dømt, kan forskeren holde på taushetsplikten.

– Men her kan det åpenbar oppstå vanskelige etiske spørsmål. Det kan tenkes situasjoner der forskeren av etiske grunner bør forbeholde seg en forklaringsrett, sier Schjætvatn.

NESH sine retningslinjer punkt 23 omtaler spørsmålet om taushetsplikt og det etisk problematiske dersom forskeren kommer i et avhengighetsforhold til informantene. Retningslinjene har fokus på når forskeren kan forbeholde seg en forklaringsrett.

Schjætvatn mener imidlertid at det kan det være helt legitimt at forskeren fastholder sin taushetsrett, selv om omverden mener at forskeren bør avgi informasjon.

Ny debatt

Advokaten mener spørsmålet om taushetsvernet krever en ny debatt om hvordan forskere ser på seg selv i situasjoner som dette. Ser forskeren på seg selv som en som må ha størst mulig handlingsrom til å finne frem til forskningsfunn og ikke har noen

Mange forskere gir sine informanter inntrykk av at de har en absolutt taushetsplikt i forhold til informasjon som kommer fram under et intervju. Dette er ikke riktig. Forskeren kan ha både en rett og en plikt til å opplyse om antatt alvorlige straffbare forhold som planlegges eller gjennomføres. *Tekst: Siw Ellen Jakobsen*

Illustrasjon: Shutterstock/Kolonien

forpliktelser til å oppklare kriminalitet? I så tilfelle kan forskeren komme opp i samme dilemma som forsvarere som har blitt satt under kritikk fra politi og prester for ikke å bidra til at klientene ikke får lagt kriminelle forhold bak seg.

– En slik rolleforståelse kan diskuteres, men jeg mener at det absolutt er legitimt for en forsker å innta en posisjon der hun mener at hennes første forpliktelse ligger til forskningen, sier Schjathvet. Samtidig vil det også være legitimt å mene at forskerrollen også har et større samfunnsansvar og at taushetsretten dermed ikke kan strekkes særlig langt. Poenget er at forskeren må reflektere over dette og i størst mulig grad avklare sitt ståsted overfor informanten. Det som ikke vil være særlig etisk fra noe ståsted, er om forskeren vil ha både i pose og sekk – både få sine fine funn og dernest snakke fritt til politi og påtalemyndighet uten å ha tilkjennegitt sitt syn overfor informanten på forhånd.

Blir det tatt ut tiltale og forskeren blir innkalt som vitne i retten, har hun plikt til å forklare seg på linje med et hvert annet vitne. Dette kan det også være at mange forskere ikke er klar over, tror advokaten.

Lovendring?

En rekke profesjoner har ikke vitneplikt overfor domstolene. Journalister, redaktører, apotekere, leger, jordmødre, prester og sykepleiere har et sterkt taushetsvern, og må som hovedregel ikke forklare seg i retten om noe de har fått kjennskap til gjennom yrket. Med forskere er det annerledes.

– Forskernes mulighet til å behandle opplysninger på en konfidensiell måte er av avgjørende betydning for at folk skal være villige til å delta i forskning på noen områder. Bør derfor ikke forskeren ha et like godt vern som disse yrkesgruppene? spør Schjathvet.

Det samme spørsmålet ønsker NESH nå å ta opp med forskermiljøene.

Advokaten minner om at en lovbestemt taushetsplikt er et privilegium. Dersom forskermiljøene mener at de trenger og ønsker et større vern, reiser det derfor et nytt spørsmål: Hvordan skal dette kravet begrunnes?

– Mener man det er riktig å se på forskerne som en profesjon, slik som sykepleiere, leger eller advokater, så blir spørsmålet om forskere er en ensartet gruppe? Profesjonene sørger for ensretting gjennom krav om bevilging og mulighet for disiplinærreaksjoner.

Forskerrollen kan minne om en profesjonsrolle, men sanksjonene er annerledes og ingen kan frata forskeren hennes rett til å kalle seg forsker. Kan det derfor være mer nærliggende å sammenligne forskeren med journalister eller redaktører? I så tilfelle kan en stille spørsmål om samfunnet har samme behov for forskeres uavhengighet, mener Schjathvet.

Justisdepartementet uttalte i 1996 at det ikke kunne gjøres unntak for statsansatte forskeres forklaringsplikt i en straffesak etter forvaltningslovens § 13 e).

– Det kan vel tenkes at det finnes en del forskere som er uenig i dette, sier Schjathvet. Hun minner om at vi siden den gang også har fått en ny universitetslov som knesetter prinsippet om fri forskning.

Men skal forskningen være fri, forutsetter det kanskje et sterkt taushetsvern?

– Ja, her er det åpenbart en sammenheng. Dersom NESH vil foreslå en lovendring som kan gi forskere et bedre vern gjennom å kunne gi informanter løfte om absolutt taushetsplikt, er det viktig at det dokumenteres hvordan og i hvilket omfang dette har betydning for å leve opp til prinsippet om fri forskning, understreker advokaten og NESH-medlemmet.

INFORMANTENE BLE SPORET OPP OG AVHØRT

Som masterstipendiat i sosiologi intervjuet Blix soldatene her hjemme før de reiste til Afghanistan, og han intervjuet dem etter noen måneders tjeneste i Mazar-e Sharif.

I disse intervjuene avslører soldater at det ble brukt slag og spark mot sivile afghanere fordi de plukket opp tomhylser på skytebaner der styrkene trente. Blix konkluderer i denne oppgaven med at det disse soldatene gjør, er alvorlige brudd på etiske retningslinjer som gjelder for soldater i internasjonal tjeneste. Voldsbruken er ulovlig etter norsk lov, som også gjelder for norske soldater ute i tjeneste.

– Jeg skjønnte tidlig at det var mediemessig sprengstoff i disse opplysningene. Dette bekymret meg, og jeg tok det derfor opp med mange, blant andre veileder, biveileder og kommunikasjonssjefen i Forsvaret. Alle sa at jeg ikke kunne utelate denne informasjonen fra oppgaven. Rett før jeg skulle levere, hadde jeg også et møte med forsvarledelsen og inngikk en avtale om at jeg ikke skulle gjøre noe selv for at mediene skulle gripe fatt i saken.

Blix syntes denne avtalen var grei. Forsvarsledelsen sa at de ville bruke funnene mine i opplæringen av soldatene. De ville også finne løsninger for å unngå lignende hendelser i framtiden. – Dette syntes jeg var en fruktbar løsning, sier Blix.

«Du er en jævla drittsekk»

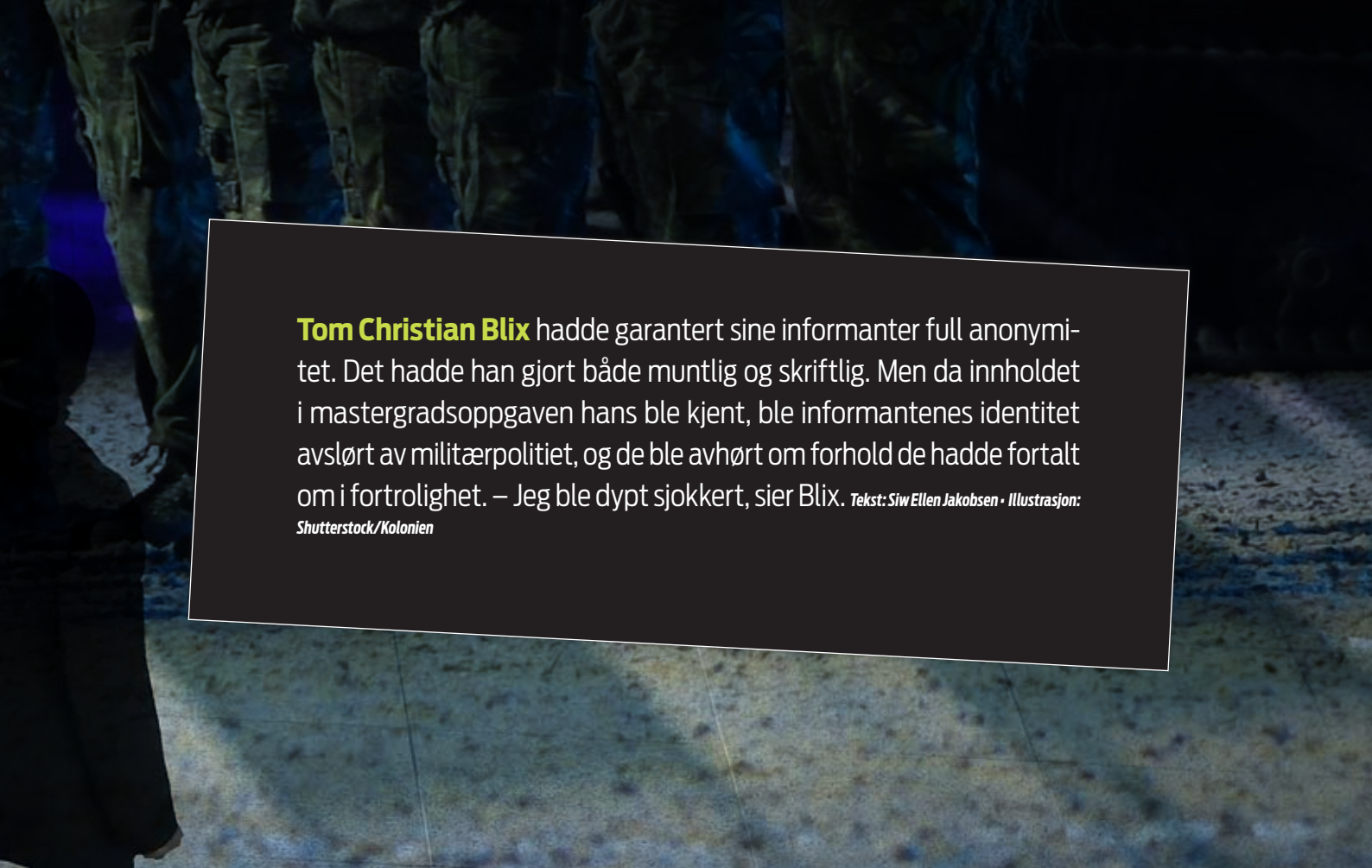
Men saken stoppet ikke der. Etter noen måneder ringer en journalist fra Adresseavisen til Blix. Avisen hadde oppdaget mastergradsavhandlingen.

– Adresseavisen trykket en artikkel om mine funn samme dag som Sosialistisk Vesntreparti hadde et stort Afghanistan-seminar. Under seminaret refererer partileder Kristin Halvorsen til saken. Hun krever granskning av volden.

Nå begynner snøballen å rulle. Generaladvokaten, som leder den militære påtalemyndighet, sier seg umiddelbart enig i at dette er en sak som må granskes.

Blix tjenestegjør på dette tidspunktet selv som major i Afghanistan. Han følger saken time for time gjennom nettavisene. Artikkelen som sto i Adresseavisen, skriver han ut og gir til obersten sin, for å advare ham om at det kan komme telefoner fra pressen. Ifølge Blix var dette kommentaren han fikk fra sin overordnede: «Du er en jævla drittsekk, Blix.»

Da Blix kom tilbake fra Afghanistan, dukker militærpolitiet opp hjemme i stua. Under avhøret sier en militærpoliti at de vet hvem informantene hans er. Han får også vite at informantene allerede er blitt avhørt. Det viser seg at militærpolitiet har gått til avdelingssjefen som hjalp Blix med å rekruttere informanter og fått navnene. Avdelingssjefen skal ha blitt fortalt at Blix ikke hadde rett til å dekke sine kilder.

Tom Christian Blix hadde garantert sine informanter full anonymitet. Det hadde han gjort både muntlig og skriftlig. Men da innholdet i mastergradsoppgaven hans ble kjent, ble informantenes identitet avslørt av militærpolitiet, og de ble avhørt om forhold de hadde fortalt om i fortrolighet. – Jeg ble dypt sjokkert, sier Blix. *Tekst: Siw Ellen Jakobsen • Illustrasjon: Shutterstock/Kolonien*

– Jeg ble rystet. Jeg hadde jo lovet disse soldatene at de skulle være anonyme. Jeg hadde også gitt en skriftlig garanti om dette til Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste.

Blix ble forklart at dette var vurdert juridisk, og at anonymiteten som intervjuobjektene var lovet, ikke er gyldig vern når en straffbar handling har funnet sted. Informantene ble gitt mulighet for å nekte, men ingen benyttet seg av det.

– Jeg mener at både avdelingssjefen min og informantene mine ble lurt til å tro at de hadde forklaringssplikt. I ettertid er det kommet fram at juristen som militærpolitiet benyttet snakket usant, forteller Blix. Juristen hadde referert til at *”en av Norges fremst eksperter innenfor kildebeskyttelse”* hadde sagt at informantene kunne avhøres. Det viste seg senere at denne eksperten var en doktorgradsstudent. Dette forholdet har Blix nå anmeldt.

Forsvaret: Ingen kommentar

Blix ba Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH) om å gi en etisk og juridisk vurdering av saken.

NESH skriver i en uttalelse at de er svært kritisk til at navnene ble avslørt. Konsekvensen kan bli mindre åpenhet og varsling om kritikkverdige forhold i Forsvaret, advarer komiteen. Den peker på at militærpolitiet ikke gjorde noen etiske refleksjoner rundt

det å bryte informantenes taushetsplikt.

De tre informantene som ble avhørt, er ikke blitt straffeforfulgt. Forsvarssjefen besluttet å henlegge saken mot dem, med den begrunnelse at det ikke foreligger grunnlag for disiplinærforfølgelse.

Blix er glad for at komiteene har slått fast at han har gjort sitt for å sikre informantenes anonymitet. Han er også glad for at Forsvarets handlemåte blir kraftig kritisert.

– Men det har provosert meg at Forsvaret ikke vil kommentere uttalelsen fra NESH. Jeg tror de ser at de har dummet seg ut.

Ute av Forsvaret

Blix har ikke fått fortsette sin forskning i Forsvaret, slik han ønsket. Hva som er årsaken til det, vil han ikke spekulere om. Nå har han fått nytt arbeid utenfor Forsvaret.

Blix mener at det han har gjort er riktig, men han synes det er svært uheldig at informantene hans ikke forble anonyme. Han hadde gjerne sett at Forsvaret hadde håndtert saken annerledes. Og han er bekymret for hvilke skader denne saken kan få for framtidig forskning i Forsvaret, forskning han mener er svært viktig: – Alle uniforme maktmiljøer bør ha et konstant kritisk blikk på seg fra det sivile samfunn, slår han fast.

May-Len Skilbrei. FOTO: FAFO

ØNSKER IKKE ABSOLUTT TAUSHETSPLIKT

Fafo-forskeren har i mange år forsket på organiseringen av prostitusjon. Narkosalg, hallikvirksomhet og menneskehandel er forhold hun kommer over nærmest daglig når hun er i felten. Hun arbeider med ekstremt sårbare menneskegrupper og er svært avhengig av tilliten deres. Likevel er hun svært nøye med å si til informantene sine at hun ikke har absolutt taushetsplikt.

– Jeg har lagd meg noen få unntak. Ett av dem er barneprostitusjon. Får jeg opplysninger om det, må jeg gå til politiet. Da blir det heller ikke mulig for meg å gjennomføre studien. Når jeg jobber med oppdragsforskning, er det viktig at jeg har dette kontraktfestet i forhold til oppdragsgiver.

Politiet presser

Politiet har ved flere tilfeller vært svært interessert i opplysninger Skilbrei kommer over i forskningen sin. Av og til har hun følt at de har forsøkt å presse henne for informasjon.

– Jeg har vært i møter med politiet hvor de for eksempel har bedt meg om å gå gjennom avisannonser med tilbud om massasje og peke ut steder det selges sex. Da har jeg nektet.

– Jeg har også blitt innkalt som vitne i halliksa-

ker, hvor politiet har nevnt vitneplikten for meg. Da har jeg forklart at jeg ikke kunne se at jeg ville tilføre saken noe som rettferdiggjorde de konsekvensene det ville ha for forskningen min, hvis jeg vitnet i saken. Det er små miljøer jeg jobber i. Hvis det blir kjent at jeg melder fra til politiet om ting jeg blir fortalt i intervjuer, blir det vanskelig å få folk til å stille opp som informanter.

Politiet har så langt vist forståelse og godtatt Skilbreis begrunnelse.

– De vet at de har nytte av at jeg driver forskning på dette feltet. De bruker meg aktivt, både internt i politiet og som foreleser ved Politihøyskolen. Politiet vet selv at de trenger mer av den generelle kunnskapen vi forskere kan tilføre dem om prostitusjon, og de forstår at det heller må gå på bekostning av informasjon de kunne ha fått i konkrete saker.

Når vi spør Skilbrei om hvor alvorlig et forhold må være, før hun er villig til å rope informanter, svarer hun:

– Svært alvorlig. De handlingene jeg kommer over varierer ganske mye i alvorlighetsgrad. Hallikvirksomhet er tilrettelegging av prostitusjon. Det forutsetter ikke noen form for utnytting og er ikke nødvendigvis en situasjon der den som selger sex, er i

I sin forskerhverdag ser May-Len Skilbrei mye kriminalitet. Hun er på «Strøket» så ofte hun kan, besøker strippeklubber i Russland eller ser på nakne damer på Internett. – Mye av det jeg kommer over er interessant for politiet. Men jeg er helt avhengig av tillit fra mine informanter for å kunne forske i dette feltet.

Tekst: Siw Ellen Jakobsen • Illustrasjon: Shutterstock/Kolonien

fare. Når det gjelder menneskehandel, så holder jeg meg som forsker unna situasjoner hvor det er en stor grad av tvang. Også fordi det kan sette meg selv og andre i fare.

Opplysningsplikten er viktig

Selv om Skilbrei ikke alltid er like samarbeidsvillig i forhold til politiet, mener hun det er viktig å ha en lov om opplysningsplikt:

– Den er viktig fordi den skaper bevissthet om at vi som forskere har en plikt til å si fra om straffbare forhold. Hvis jeg kom i en konkret situasjon hvor det var fare for noens liv eller helbred, kan jeg ikke fronte taushetsplikten. Da må jeg naturligvis gjøre noe for å hjelpe vedkommende.

I straffelovens paragraf 139 er det listet opp en del kriminelle handlinger som er unntatt fra taushetsplikten. Menneskehandel står ikke på den lista. Det står heller ikke noe om kjøpt av sex fra mindreårige.

– Betyr det at hvis man er vitne til at noen kjøper sex av et barn, skal man som forsker kunne overse det? Det kan tenkes at loven bør revideres.

Mellompersoner en utfordring

De største dilemmaene Skilbrei er oppe i med hen-

syn til taushetsplikt, er når hun samarbeider med såkalte «mellompersoner», de som skaffer henne informanter.

– Vi forskere blir mer og mer avhengige av mellompersoner for å kunne forske på sårbare grupper. For mitt vedkommende er det oftest snakk om ansatte i tiltak eller ved institusjoner. De har alle taushetsplikt, men jeg har sett brudd på den.

– Etter min oppfatning spres informasjonen til for mange, blant annet fordi disse yrkesgruppene fører logg hver dag. Slik kan informasjon om hvem jeg har snakket med, lett sive ut til flere. Dette kan være en utfordring, i og med at de kvinnene jeg snakker med ofte forteller meg ting som sosialarbeidere eller politi ikke skal vite. For eksempel at de lever i Norge på falske papirer. I slike sammenhenger kan det bli en stor jobb for meg å sørge for anonymisering av vedkommende.

Skilbrei peker på nok en utfordring i sammenheng med mellompersonene hun møter: – Sosialarbeidere skal jo per definisjon være opptatt av etikk. Tar jeg etikk opp som tema, kan mange av dem lett oppleve meg som en «bedreviter». I praksis blir det derfor til at jeg ikke gjør noen skriftlige avtaler med mellompersoner om regler for taushetsplikt.

– FORSKERE ER IKKE BEVISST LOVEN

Jeg tror de færreste forskere er klar over at de ikke har en absolutt taushetsplikt når de intervjuer sine informanter, sier Bjørn Hvinden. *Tekst: Siw Ellen Jakobsen • Foto: Shutterstock*

Han er forskningssjef ved Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA) og har i en årrekke selv forsket på og veiledet andre som har forsket på situasjonen til utsatte grupper. Selv sier Hvinden alltid til informantene sine at han har taushetsplikt om alt som blir sagt under et intervju. Han garanterer at de opplysningene som informantene gir, ikke skal komme uvedkommende i hende. Han tror de fleste andre forskere gjør det samme.

– Generelt har vi over tid sett en tendens til at flere er blitt mer skeptiske til forskere og forskning. Vi får for eksempel større og større frafall fra intervjuundersøkelser. Hvis vi som forskere i tillegg skal betone unntakene fra taushetsplikten, vil det bli enda vanskeligere å få samtykke og tillit, tror Hvinden.

– Når vi ber om å få intervjuer folk, tilbyr man dem anonymitet. Vi lover at enkeltpersoner ikke skal kjennes igjen i det vi skriver. Forskning skal ikke føre til fare for uthengning og stigmatisering. Vi har et omdømme å ivareta som profesjonelle. Vi er i en utsatt bransje og er helt avhengig av tillit for at folk skal stille opp for oss.

Trenger ikke lovendring

Hvinden ser ikke tungtveiende grunner til at Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap om humaniora (NESH) skal foreslå en endring av loven for å styrke forskerens taushetsplikt.

– Forskere flest kommer sjelden over alvorlige straffbare forhold i forskningen sin. Men hvis vi skulle komme over handlinger som krenker andre mennesker grovt, vil det - uansett lov eller ikke - være et etisk dilemma om du som forsker skal bryte løftet om anonymitet og melde fra til politiet. Det gjelder ikke bare for en forsker, men for enhver samfunnsborger.

– Det avgjørende er forskerens etiske bevissthet eller magesfølelse, sier Hvinden, som har tiltro til at den enkelte forsker selv er i stand til å vurdere hvor grensen går mellom det som bør meldes, og det som kan passere.

Bjørn Hvinden. FOTO: H. DYB, NOVA

FORSKER FOR Å BESKRIVE, IKKE AVSLØRE

Når sosialantropolog Aud Talle intervjuer kvinner om omskjæring, forteller hun dem at hun har absolutt taushetsplikt. – Som antropolog er det enormt viktig å være lojal mot informantene dine. Du forsker for å beskrive, ikke for å avsløre. *Tekst: Siw Ellen Jakobsen • Foto: Shutterstock*

Talle forsker på et av tidens mest betente temaer – kjønnslemlestelse. Hun har drevet feltarbeid i Kenya, Tanzania og Somalia. Hun har også intervjuet somaliske kvinner i Norge og England om temaet. Hun har aldri kommet i en situasjon hvor hun har følt seg nødt til å bruke opplysningsplikten. Men hun er den bevisst.

– Jeg kan naturligvis lett komme i en slik situasjon. Derfor har jeg diskutert dette med andre forskere. En canadisk kollega valgte å ikke starte et prosjekt da hun ble gjort oppmerksom på at hun hadde vitneplikt i forhold til alvorlig straffbare forhold som ble planlagt. Hun ville ikke risikere å komme i et slikt dilemma.

Selv har Talle unngått dilemmaene ved å unngå å stille enkelte direkte spørsmål. Men det skyldes ikke bare taushetsplikten at hun unngår disse spørsmålene. Det rett og slett svært vanskelig å snakke direkte om et såpass ømtålig tema; som det å planlegge omskjæring av et barn, erfarer hun.

– Her i Norge er kvinnene jeg intervjuer klar over at dette er straffbart, og de ville nok ikke ha fortalt meg det om de planla å omskjære datteren sin. Men om det skulle skje, ville jeg forsøkt å avverge situasjonen. Hvis ikke det hadde gått, måtte jeg ha truet med å gå til politiet, sier Talle.

I Afrika har forskeren både sett på seremonier og hørt om omskjæring som planlegges. Men dette er i land hvor hun ikke kan intervensjonere som norsk forsker.

Et moralsk prosjekt

– Antropologi er et moralsk prosjekt. Det bygger på tillit. Man kan få mange betroelser og det er mye hårfin balansegang i forhold til loven. Forskningsrelasjonen kan lett bli brutt hvis du truer med politi.

Talle er usikker på om vi trenger en lovendring som vil beskytte forskeren bedre i forhold til kildevern: – Jeg ser både fordeler og ulemper. På den ene siden kunne en absolutt taushetsplikt gitt oss lettere tilgang på enkelte områder. Jeg ville kanskje hatt lettere for å stille de inngående spørsmålene. Får du absolutt taushetsplikt, trenger du ikke å legge deg borti situasjoner hvor det skjer uakseptable handlinger. På den annen side ville heller ikke det vært riktig. Du vil uansett stå i et moralsk dilemma som menneske.

Aud Talle. FOTO: UIO

HEMMEIGHOLDT KILDER OM PELSDYRAVL

Dyrevernalliansen har kritisert en rapport om pelsdyroppdrett, publisert av Vitenskapskomiteen for mattrygghet i 2008. Grunnlaget for kritikken er at kildene som er brukt fra Norges pelsdyrslag, er holdt hemmelige.

Dyrevernalliansen har i sju år forsøkt å få tak i innholdet i disse kildene, men både Norges pelsdyrslag, Vitenskapskomiteen og forskerne har nektet. Det strir absolutt mot det forskningsetiske prinsippet om åpenhet, påpeker Dyrevernalliansen.

Mattilsynet ga etter og offentliggjorde kildene i fjor. Slik fikk Dyrevernalliansen tak i dem. Og som de sier på sitt nettsted: *...rapportene dokumenterer den svært mangelfulle oppfølgingen av dyrevelferd på en stor del av farmene. Forskere som har lest dette, må ha forstått at flere steder var forholdene kritikkverdige, men de har ikke foretatt seg noe.*

Dyrevernalliansen valgte å innklage rapportene til Granskingsutvalget for redelighet i forskning. Utvalget sendte oppdraget til det interne Etikkrådet ved forskernes eget universitet: Universitetet for miljø- og biovitenskap.

Ikke overraskende dømmer ikke Etikkrådet sine egne kolleger som direkte uredlige. Likevel retter de tydelig kritikk mot rapporten:

- *Konklusjonen burde ha vært endret. Dette har allerede Mattilsynet fremmet krav om.*
- *Det burde vært opplyst om at flere av kildene som ble brukt, var konfidensielle.*
- *Det burde vært opplyst om at en av forskerne som skrev rapporten, selv har verv i Norges pelsdyrslag.*

Kilde: www.dyrevern.no

STOPPER FORSKNING PÅ BARN I SVERIGE

Sundsvall sykehus vil teste ny medisin på for tidlig fødte barn. Men forskningsetisk komité sier nei. Prosjektet er for risikofyllt. Prosjektet gikk ut på å undersøke effekten av et nytt legemiddel mot sure oppstøt.

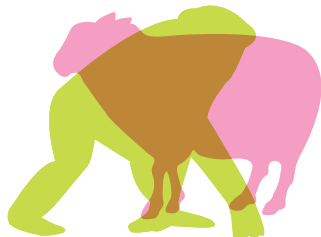
Forsøkspersonene skulle være mellom ett og elleve år og lide av et handikap eller være født for tidlig.

Regionens landsting mente at prosjektet kunne gå ved at barna fikk narkose, og at man slik fikk tatt vevsprøve fra svelget. Dette er etikkomiteen helt uenig i og mener at barna utsettes for unødig risiko. Det er risikofyllt å la barna få narkose som ikke er nødvendig. I tillegg er disse barna heller ikke friske.

Landstinget vil påklage avgjørelsen.

Kilde: <http://dagbladet.se>

STAMCELLEFORSKNINGEN HAR TATT ET KVANTESPRANG

ILLUSTRASJON: SHUTTERSTOCK

En sau er født med en bukspyttkjertel fra en sjimpanse. Det har japanske forskere fått til. Trine Fink, dansk stamcelleekspert ved Aalborg Universitet, forklarer prinsippet slik:

De har manipulert med kloningen ved å sprøyte inn stamceller fra aper i den befruktede eggcellen. Etter at sauen er født, kan man dyrke apegener uten at sauekroppen avstøter dem. Man har altså greid å skape en sau som ikke avstøter gener fra en annen art.

Med denne kunnskapen kan man i prinsippet klonе menneskeorganer i dyrekropper. Men etiske lover og regler stopper i dag en slik anvendelse av kunnskapen, sier stamcelleforskeren. – Det er forbudt å blande mennesker og dyr.

Foreløpig er den vitenskapelige artikkel bare tilgjengelig på japansk, men den lille sauen det er snakk om, kan visstnok oppleves på Universitetet i Tohgi, Japan.

Kilde: www.dbio.dk

PASIENTER SKADET AV MEDISINFORSØK

FOTO: SHUTTERSTOCK

I løpet av 2005/ 2006 testet legemiddelfirmaet AstraZenecas ut en shizofreni – medisin Seroquel på pasienter fra Russland, Ukraina, Polen, Bulgaria og India. Halvparten av pasientene fikk medisin og halvparten fikk piller uten virkning.

Etter at forsøket var ferdig, forble mange av pasientene uten medisin, noe som påførte flere av dem skader. En av deltakerne begikk selvmord. Professor i medisinsk etikk ved Karolinska Institutet, Niels Lynøe, mener dette er sterkt kritikkverdigg.

AstraZeneca derimot mener at selvmordet ikke kan settes i sammenheng med forsøket, og sier at forsøket var godkjent av etikk-komiteer i de respektive land. Men sosialminister i Sverige, Göran Hegg Lund mener at legemiddelindustrien nå må gå seg selv i sømmene hvordan de utøver forskning.

Kilde: www.sr.se

APEUNGER SOM LYSER GRØNT

Japanske forskere har genmanipulert aper slik at de nå har fått lysegrønne avkom. Det er gen fra en silkeape som er spleiset med gen fra en manet. Dermed ble det grønnskjær i apens hårrøtter, hud og blod når den utsettes for spesielt lys.

– Dette er en viktig milepæl, sier stamcelleforsker Gerald Schatten ved University of Pittsburg School of Medicine og Shoukhrat Mitalipov ved Oregeon Health and Sciences University til tidsskriftet Nature.

De selvlýsende apene er tenkt brukt som forsøksdyr, spesielt nyttige i forbindelse med forskning på Parkinsons sykdom. Ved hjelp av grønnfargen som oppstår ved belysning håper forskerne også å kunne observere svulstceller, spore toksiner og observere aktive og inaktive gener.

Link til artikkel i Nature: www.nature.com/news/2009/090527/full/459492a.html

Kilde: www.abcnhyeter.no

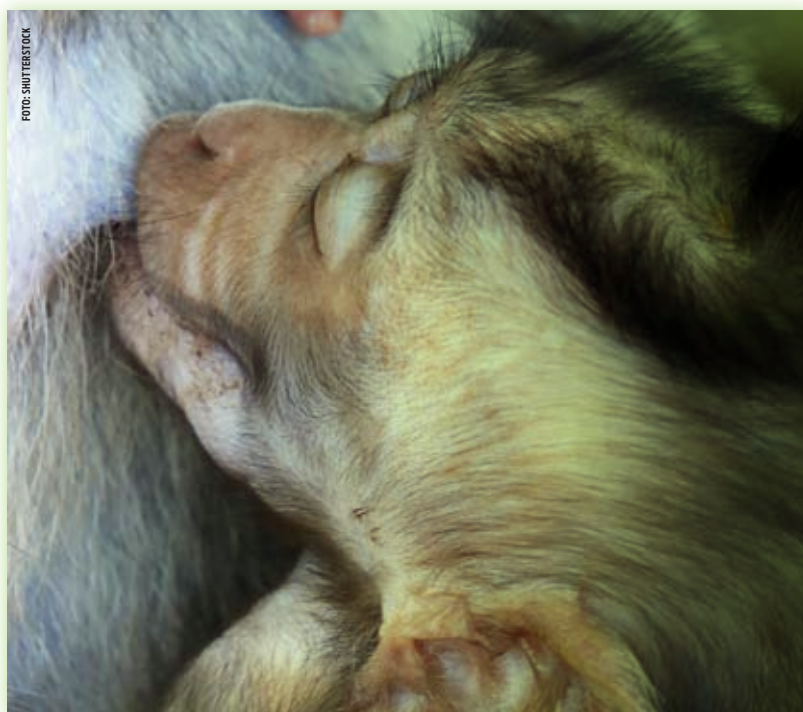

FOTO: SHUTTERSTOCK

FORVALTING AV SAMISK SKJELETTMATERIALE

Ved Avdeling for anatomi ved UiO ligger samiske hodeskaller og annet skjelettmateriale (De Schreinerske Samlinger). Dette ble innhentet i en periode da det var ansett som legitimt å måle skaller for å kartlegge «raser». Interessen for samer og andre urfolks hodeskaller var basert på en forestilling om at deres «primitive» kultur var bestemt av fysiske egenskaper. Materialet ble også innhentet på måter som mest minner om gravskjending og gravrøveri, uten respekt for samiske seder og skikker. I denne samlingen var også inntil for noen år siden hodeskallen til Mons A. Somby, som sammen med Aslak J. Hætta ble halshugget etter Kautokeino-opprøret i 1852. Hodeskallen til Hætta ble byttet mot to hodeskaller av eskimoer og sendt til Universitetet i København, mens skallen til Somby havnet i Oslo.

Striden som oppsto rundt tilbakeføring av hodeskallene førte til oppnevning av Lønningutvalget. Denne komiteen skulle lage retningslinjer for bruk og forvaltning av det samiske skjelettmateriale.

LØNNINGUTVALGETS INNSTILLING 1998

§6 Særlige regler om forvaltning av samisk skjelettmateriale

Det er Sametinget eller det organ det måtte utpeke som må godkjenne at samisk skjelettmateriale anvendes i forskningsøyemed. Likeledes må Sametinget eller det organ det måtte utpeke, gi tillatelse til utlån av samisk skjelettmateriale.

§9 Utlevering av samisk skjelettmateriale

Sametinget har rett til å få utlevert alt eller deler av samiske skjelettmateriale for annen oppbevaring/plassering enn ved Universitetet i Oslo (UiO).

KNOKLENES VERDI

ET MØTE MELLOM SAMETINGET OG SKJELETTUTVALGET

Sametinget skal forvalte samisk skjelettmateriale. Samtidig skal Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning ved bruk av menneskelige levninger (Skjelettutvalget) gjøre etiske vurderinger av forskningen. Da er det viktig å finne den beste måten å samarbeide på. Tekst og foto: Lise Ekern

Skjelettutvalget tok derfor turen til Karasjok for å bli kjent med arbeidet Sametinget gjør på området, og samtidig få et innblikk i hvordan de arbeider med saker som berører forskning.

Omgivelsene som møter oss kan ikke være bedre. Det er tidlig vår, sola skinner og praktbygget hvor Sametinget befinner seg, er en opplevelse i seg selv. Bygget speiler kulturen og historien.

Historisk

Det ligger en sår og smertefull historie bak den avgjørelsen som kom for noen år siden, at samisk skjelettmateriale skal vernes av samefolket selv (se side 16). - Konflikten om hodeskallene berørte mange, forteller Audhild Schanche. Hun er avdelingsdirektør i Sametinget og har tidligere vært medlem av Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH). - Det er ikke bare i Norge at debatten har gått om urfolk og rettigheter. Historien forteller oss at det i årenes løp er gjort mange overtramp mot grupper av urfolk rundt om i verden. Graver har blitt åpnet og levninger solgt. Mye av dette ble gjort uten tillatelse. Derfor endte mange menneskelige levninger langt fra der de egentlig var begravd, forklarer Schanche.

Bevisstheten hos urfolk begynte å våkne på 1970-tallet. En gruppe indianere krevde sine rettigheter i 1974 gjennom "American Indians against Desecration" (AIAD). Andre urfolk fulgte i deres fotspor og begynte å kreve tilbakeføring. Derfor har flere gjenbegravninger funnet sted de senere årene.

I Venezuela var det i 1990 en verdenskongress for arkeologer. Der ble de første etiske retningslinjene formulert: "WAC First Code of Ethics". Så sent som i 2007 kom den internasjonale avtalen om urfolks rettigheter "Declaration on the rights of indigenous peoples", en internasjonal avtale som Norge har forpliktet seg til.

- Denne forhistorien er viktig å kjenne til i behandling av saker som har med samisk materiale å gjøre, mener Schanche. - Det er jeg helt enig i, sier Odd-

bjørn Sørmoen, leder av Skjelettutvalget. - Denne kunnskapen er nødvendig å ha med seg i diskusjon om etikken i forskningen. Vi har noen grenseoppganger mellom oss som er viktig å få klarlagt, fortsetter han. - I vårt mandat står det at vi skal beskjefte oss med etisk vurdering av forskning på skjelettmateriale. Altså er det søknader om forskningsprosjekt som avgjøres av Sametingsrådet som samtidig kan berøre vårt arbeid. Dere tar avgjørelsen, men vi skal komme med våre etiske vurderingene og gi råd. Derimot skal vi ikke behandle saker som handler om tilbakeføring av skjelett eller gjenbegravning. Der går det et klart skille.

- Sametinget gjør også etiske vurderinger, men vi er ingen forskningsetisk komité. Derfor ser vi det ikke som vår oppgave å rettlede forskeren slik at prosjektet eventuelt blir bedre, forklarer Schanche. - For oss vil det være nyttig at søknadene først går til Skjelettutvalget for en etisk vurdering, som vi deretter tar med i vår behandling av saken.

- Vi sier enten ja eller nei til et prosjekt og begrunner avgjørelsen, istemmer Ingeborg Larsen, jurist i Sametinget. Hun forteller oss at siden 2001 har kun fire prosjekt vært behandlet i Sametingsrådet (se neste side).

- Det er mange hensyn å ta når vi vurderer et prosjekt, forklarer hun. - I det samiske samfunnet finnes ikke en samisk stemme. Det kan være ulike religiøse forankring i forskjellige miljøer, ulike kulturer. Forholdet til døden kan være ulike. Den virkeligheten tar vi med oss i våre vurderinger.

Et vellykket møte borger for et godt samarbeid, skal vi tro deltakerne når vi tar avskjed utenfor Sametinget. Erfaring og praksis vil vise om både "utvalg" og "ting" kan bruke hverandre på en konstruktiv måte - til beste for både forskning og den samiske folkegruppen.

IKKE GODKJENTE PROSJEKT

Kroppsproporsjoner

Søknad av 28.06.2001 fra Universitetet i Oslo: Søknaden dreide seg om *utprøving av hypoteser vedrørende kroppsproporsjoner hos tidlige mennesker i ekstremt kaldt klima*. Begrepet ”tidlige mennesker” synes å referere til europeiske neandertalere. Prosjektets mål er å studere det enkelte individs utvikling for å fastlegge hvilken grad genetiske komponenter bidrar til kroppsposisjonene. Denne søknaden fikk *ikke Sametingets godkjennelse* med denne begrunnelse: Uklar målsetning og problemstilling, mangler i å trekke inn tidligere studier av samers kroppsproporsjoner, mangler i å godtgjøre kjennskapet til og relevansen av samisk kulturhistorie for analysene, mangler i å legge til grunn teorier om etnisitet, manglende godtgjøring av at forskningsprosjektet skjer innenfor et faglig univers som tar inn over seg tidligere forsknings myte- og stereotypiedannelse om det samiske folk.

Kilde: Sametinget

Medfødt hoftefeil

Søknad av 07.10.2008 fra Rikshospitalet: *Tilgang til skjelettmaterialer for å finne spedbarn med medfødt hoftefeil*. Det var planlagt å måle og ta eventuelle avstøpninger for å lage en modell som skulle brukes i undervisningsøyemed. *Sametinget avslo denne søknaden* med begrunnelse i retningslinjenes §5 om at særlige grunner må foreligge for å tillate utlån av skjelettmaterialer. Det forelå her ingen særskilt grunn, og påstanden om at samiske barn i tidligere tider hadde en høy forekomst av hoftedysplasi er ikke underbygd. Søknaden innholdt ingen etiske betraktninger, som for eksempel problemer med hensyn til bruk av materiale som er framskaffet på uetisk vis.

Kilde: Sametinget

Audhild Schanche og Ingeborg Larsen

GODKJENTE PROSJEKT

Bensubstans i et tidsperspektiv

Søknad av 03.12.2008 fra fra University College London: *Tilgang til skjelettmaterialer for å undersøke utvikling av menneskelig bensubstans i et tidsperspektiv*. Det skal undersøkes om klimatiske forandringer og aktivitet innvirker på den menneskelige bensubstans. *Sametinget ga tillatelse til denne undersøkelsen*, da forskning på virkning av klimatiske forandringer er av interesse for det samiske folk. Kunnskap om urfolks fremtidige helse relatert til klimatiske forandringer er av stor interesse for det samiske folk. Tillatelsen ble gitt med en rekke vilkår for å sikre at etiske hensyn ble ivarettatt.

Kilde: Sametinget

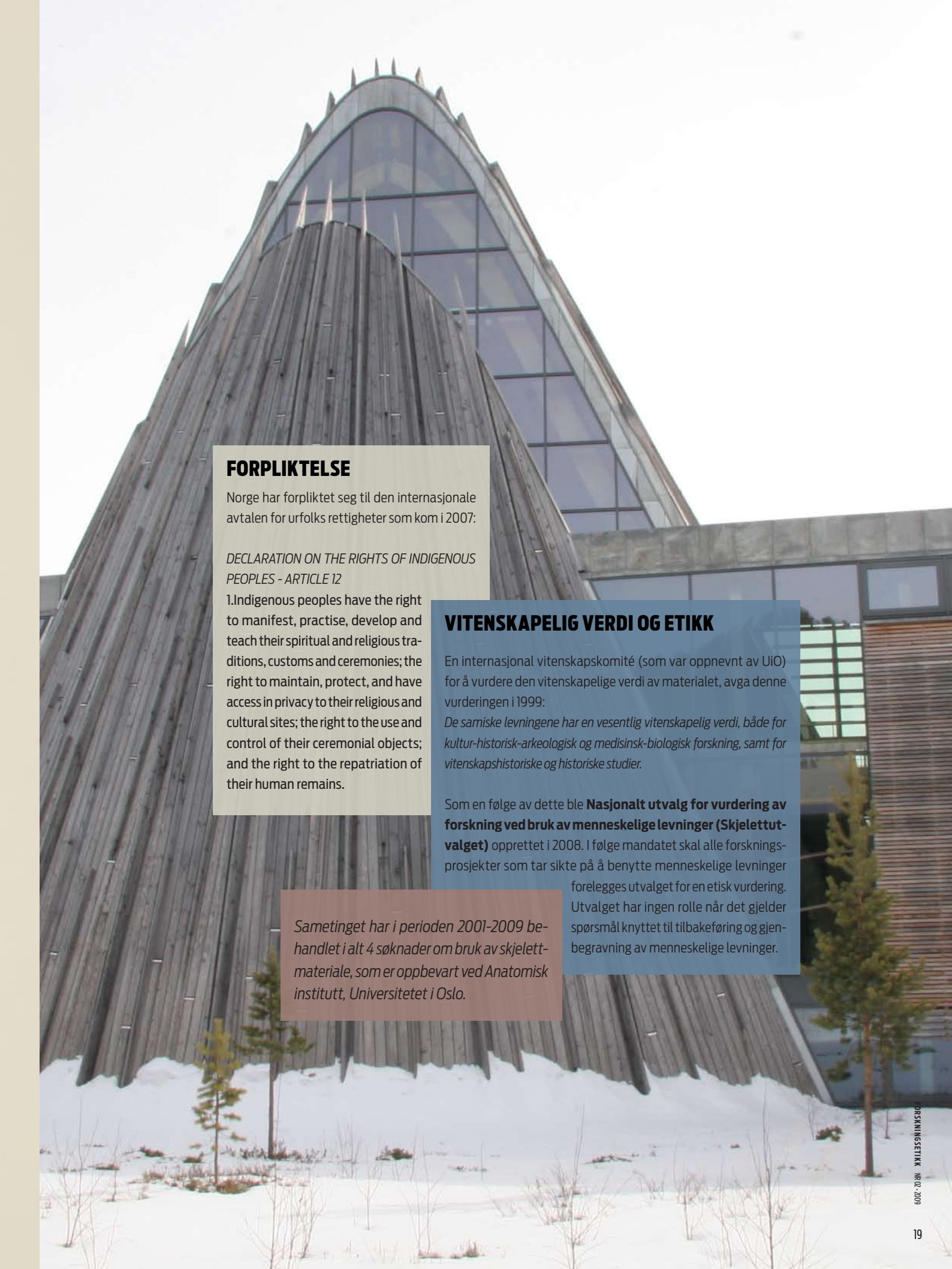
14 C- analyse

Søknad av 20.02.2009, fra Universitetet i Oslo, Medisinsk fakultet: *14C- analyse* av 10 tilfeldige valgte individer fra skjelettsamlingen*. Denne søknaden er begrunnet med behovet for å kunne aldersbestemme skjelettene som ble flyttet fra kirkegården i Neiden. *Sametinget ga tillatelse til disse 14C- dateringene*. Begrunnelsen var at det ville gi kunnskaper om når individene levde og vil kunne si når gravplassen var i bruk.

Kilde: Sametinget

** 14C/ C 14 (radiologisk datering) er aldersbestemmelse, i dette tilfellet ved hjelp av måling av radioaktivt karbon. Dette er den vanligste måten å aldersbestemme organisk materiale på. Metoden blir brukt for organisk materiale: tre, skinn, fjær, bein, trekull, torv og planterester som er yngre enn ca. 40 000 år. Prinsippet er at det finnes en liten del radioaktiv karbon i alt levende materiale og at det brytes ned. Nedbrytingen (omdanning til ikke radioaktiv karbon) starter ved død. Ved å måle relativ mengde av radioaktiv karbon/ikke radioaktiv karbon kan en finne ut hvor lenge det organiske materialet har ligget i jorda.*

FORPLIKTELSE

Norge har forpliktet seg til den internasjonale avtalen for urfolks rettigheter som kom i 2007:

DECLARATION ON THE RIGHTS OF INDIGENOUS PEOPLES - ARTICLE 12

1. Indigenous peoples have the right to manifest, practise, develop and teach their spiritual and religious traditions, customs and ceremonies; the right to maintain, protect, and have access in privacy to their religious and cultural sites; the right to the use and control of their ceremonial objects; and the right to the repatriation of their human remains.

Sametinget har i perioden 2001-2009 behandlet i alt 4 søknader om bruk av skjelett-materiale, som er oppbevart ved Anatomisk institutt, Universitetet i Oslo.

VITENSKAPELIG VERDI OG ETIKK

En internasjonal vitenskapskomité (som var oppnevnt av UiO) for å vurdere den vitenskapelige verdi av materialet, avga denne vurderingen i 1999:

De samiske levningene har en vesentlig vitenskapelig verdi, både for kultur-historisk-arkeologisk og medisinsk-biologisk forskning, samt for vitenskapshistoriske og historiske studier.

Som en følge av dette ble **Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning ved bruk av menneskelige levninger (Skjelettutvalget)** opprettet i 2008. I følge mandatet skal alle forskningsprosjekter som tar sikte på å benytte menneskelige levninger forelegges utvalget for en etisk vurdering. Utvalget har ingen rolle når det gjelder spørsmål knyttet til tilbakeføring og gjenbegravning av menneskelige levninger.

FROSKENS LIV OGSÅ VERDIFULLT Frosk lever i nærheten av vann. Rumpetroll gir næringsgrunnlag for fisk. Blir rumpetrollene borte, kan det resultere i redusert fiskebestand. Dersom frosken forsvinner, øker insektbestanden, og dette kan til slutt resultere i et helseproblem. Dette er bare et eksempel på at alt liv har en funksjon. En endring i bestanden av frosk påvirker på denne måten miljøet. Derfor er det viktig å minske bruk av frosk i undervisning.

Karina Smith

BRUK AV DYREMODELLER

- FOR Å TRENE VEKK FEIL

Ved å bruke gode alternativer, kan man i enkelte tilfeller redusere bruken av levende og døde dyr. Slik tenker flere studenter og lærere ved Norges Veterinærhøgskole (NVH) i Oslo.

Tekst: Lise Ekern • Foto: Lise Ekern • Norges Veterinærhøgskole

Denne hunden er ikke levende, men er en god modell til trening av ulike teknikker. Studentene kan trene på intubering (innlegging av luftslange i lufttrøret for å sikre fri luftveier), gi kunstig åndedrett (ventilering). Man kan lytte til ulike hjerte- og lungelyder for å lære og skille dem fra hverandre. I tillegg kan studentene ta blodprøve av hunden, og de kan trene seg på å sette sammen et bruddet bein og bandasjere det etterpå.

Nylig har NVH åpnet et multimedia/treningsrom utstyrt med produkter som kan brukes i undervisningen av skolens studenter. Rommet er blitt til som en fortsettelse av arbeidet med NORINA databasen. På grunn av NVHs kjennskap til alternativer, har det lettet arbeidet med å velge ut gode treningsmodeller og datasimuleringer innen viktige fag som anatomi, fysiologi og farmakologi.

- Det er mange studenter som kvier seg for å drepe dyr til bruk i undervisningen, forteller Karina Smith. Hun har vært prosjektleder for oppbygning både av databasen NORINA og multimediarommet. - Fra midten av 1990-tallet har jeg mottatt henvendelser fra studenter som ønsket gode alternativer, slik at

disse kunne erstatte disseksjonsundervisning med dreping av levende dyr, forklarer Smith.

Trene bort feil

- Skal man bli en god praktiker, må man lære å håndtere levende dyr, mener Smith. - Dyremodellene vi har kjøpt inn til dette rommet, skal bidra til å trene bort grove feil i utførelsen av ulike teknikker. Vel så viktig er at treningen også vil være med på å redusere angst og smerte hos både dyr og student. Vi som har jobbet med studenter i mange år, vet at mange studenter har problemer med å «stikke» i levende dyr for første gang, fordi de vet at de påfører dyret smerte. Derfor føler mange studenter det som en

LOV OM DYREVELFERD

En ny lov om dyrevelferd, som skal erstatte dagens dyrevernlov, ble vedtatt av Odelstinget den 27. april 2009. Detaljene kan leses i departementets lovforslag (Ot.prp. nr. 15 (2008 – 2009) Om lov om dyrevelferd) og Næringskomiteens innstilling (Innst.O.nr.56 (2008-2009)).

Den nasjonale forskningsetiske komité for naturvitenskap og teknologi (NENT) gjorde i sitt høringsvar blant annet oppmerksom på: *...I forbindelse med dyreforsøk og bruken av dyr i undervisningssammenheng går NENT inn for at de kjente og klassiske tre R'ene ("Reduce, Replace, Refine") nedfelles eksplisitt i loven. Dette anses som nyttig for på sikt å få ned det store antallet forsøksdyr som benyttes i Norge i dag. For øvrig viser NENT til sine anbefalinger fra 2005, der man bl.a. understreker behovet for en god etisk vurdering av dyreforsøk.*

Karina Smith og dyremodellene

NORINA DATABASEN NORINA er en engelskspråklig database med informasjon om ca. 3850 audiovisuelle og andre alternativer som kan brukes i undervisning og til trening av teknikker. Alternativene er hovedsaklig rettet mot høyere utdanning. Hvert produkt i databasen er kategorisert etter fagfelt og type alternativ.

NORINA databasen er tilgjengelig gratis på denne nettsiden: <http://oslovet.veths.no/NORINA>

lettelse å trene på gummidyr eller andre treningsmodeller først. Vet du forresten hvor disse to dyrene kommer fra, spør hun og løfter opp en koselig, myk hund og en ganske så søt rotte. IKEA!!, sier hun med et smil. - De egner seg spesielt godt til å lære håndteringsteknikker.

Kunnskapsdatabase

Karina Smith var en av dem som tok initiativet til å bygge opp informasjonsdatabasen Norina om alternativer til dyreforsøk. Arbeidet startet i 1991 og består i dag av informasjon om nesten 4000 ulike produkter. - Databasen er på engelsk, forklarer hun - og den er i dag gratis tilgjengelig på Internett for brukere over hele verden. På denne måten kunne vi nå flest mulig brukere. I 2005 fikk vi nye og mer brukervennlige nettsider. Dette har gjort søk lettere for brukeren. I årenes løp har databasen høstet en god del anerkjennelse og har vært med på å få flere priser, både i inn - og utland.

Smith er ikke så lite stolt av databasen. - Den oppdateres jevnlig. Det er helt nødvendig for at den ikke skal miste sin funksjon, sier hun. - Mitt ønske er at rommet og databasen skal bli flittig brukt, mer enn i dag. Men alle vet at det tar tid å endre holdninger og praksis. Vårt største ønske er at tiltaket med multimediarommet får en fast budsjettpost, og at vi kan fortsette med å videreutvikle begge prosjektene.

NORECOPA Norge fikk i 2007 sin egen konsensusplattform som skal arbeide for å fremme alternativer til bruk av forsøksdyr i forskning og undervisning. Norecopas overordnede mål er å fremme bruken av "de tre R'ene" i Norge ved å bidra til økt kunnskap om:

- 1) Erstatning av dyreforsøk med alternativer (*Replacement*)
- 2) Reduksjon av antallet dyr som benyttes i dyreforsøk (*Reduction*)
- 3) Forbedring av dyreforsøk for å redusere lidelse samt øke dyrenes velferd og forsøkenes nytteverdi (*Refinement*)

Norecopa skal også fungere som et kompetansesenter for og tilstrebe konsensus mellom de fire interessepartene:

- forvaltningen • forskningen og undervisningen • industrien • dyrevernsbevegelsen

Norecopa sprer informasjon via aktuelle medier, møter o.l. Den skal også opprettholde sin egen kunnskapsbase om de 3 R'ene og gjøre den tilgjengelig for alle. **Les mer: www.norecopa.no**

FOTO: PRIVAT

MULTIMEDIAROMMET ER FANTASTISK

DET SIER VETERINÆRSTUDENT IDA SØNSTEVOLD. HUN ER STUDENT PÅ NVH PÅ TREDJE ÅRET.

- Jeg synes de har laget et rom der studentene har god mulighet til å øve mye på det som er vanskelig å få øvd nok på ellers. Lekedyrene og modellene er naturtro nok til at det ikke burde være noe problem å overføre det man lærer der, til praksis på levende dyr.

Den unge studenten mener bruk av levende dyr til undervisning er helt nødvendig. - I vårt fag er det viktig å etablere erfaring med alt fra enkel håndtering av dyrene til behandling av sykdom - og riktige vaner og holdninger overfor dyr. Bruk av levende dyr blir først feil når dyrene behandles galt. Det må være et fokus på at de dyrene vi har kontakt med, ikke er «dukke» eller «roboter», men faktisk levende dyr som har egne behov, sier Ida Sønstevald.

Rommet er også til bruk for forskere. De kan trene på for eksempel blodprøvetaking, forklarer hun. - Jeg er absolutt tilhenger av at bruk av forsøksdyr absolutt bør begrenses, og det må hele tiden jobbes med å redusere antallet til det som er «helt nødvendig».

Slik som situasjonen er i dag, kan vi ikke klare oss uten forsøksdyr - bl.a. i forbindelse med utvikling av nye legemidler. Jeg har forståelse for at det er vanskelig å lage modeller som kan tilsvare/erstatte det komplekse systemet som en dyrekropp representerer. Likevel mener jeg det er viktig å hele tiden jobbe med å finne nye metoder og systemer som kan erstatte dyrene som brukes.

FORSKNING SOM FØRER FOLK BAK LYSET

Det er alvorlig at forskere fører folk bak lyset. Det kan svekke tilliten til forskningen. Likevel har Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH) nå godkjent et prosjekt hvor forskere benytter metoder som strider med det grunnleggende etiske prinsippet om informert samtykke.

Tekst: Siw Ellen Jakobsen • Foto: Lise Ekern

Forskerne Arnfinn Midtbøen og Jon Rogstad ved Institutt for samfunnsforskning (ISF) starter denne sommeren et forskningsprosjekt som går opp nytt terreng i Norge. Prosjektet går ut på å kartlegge diskriminering på arbeidsmarkedet, dens art og omgang i Norge.

– I korthet går metoden ut på å sammenlikne behandlingen som to iscenesatte personer, en med minoritetsbakgrunn og en med majoritetsbakgrunn, møter når de søker jobb, forteller Rogstad.

Han har arbeidet med spørsmål rundt minoriteters situasjon på arbeidsmarkedet og i samfunnet generelt i mange år. Forskningen har vist at minoriteter generelt blir behandlet betydelig og vedvarende ulikt fra majoritetsbefolkningen.

– Problemet er at ingen metoder har vist seg effektive til å dokumentere omfanget av diskriminering. Vi vet blant annet ikke hva som er legitime argumenter, og hva som er illegitime argumenter i den begrunnelsen arbeidsgivere gir for å ikke ansette per-

soner med minoritetsbakgrunn. Metoden vi ønsker å bruke nå (se side 25), har vært mye brukt internasjonalt. Den går rett på å prøve å undersøke praksis, hva som skjer i naturlige settinger. Dette er den metoden som kan gi oss mest mulig eksakt kunnskap om diskriminering i Norge.

Forsker og NESH har spilt ball

Prosjektet starter opp etter en lang dialog med NESH. I tillegg har forskerne gjort et pilotprosjekt som har redegjort for forskningsetiske dilemmaer. Dette har endt opp i en rapport hvor den skriftlige dialogen med NESH er dokumentert.

– Både Institutt for samfunnsforskning og Barne- og likestillingsdepartementet, som har ansvar for diskrimineringsaker, var klare på at prosjektet bare kunne starte opp hvis NESH hadde gitt klarsignal. Så selv om

NESH bare er rådgivende organ, så har dere mye makt, sier Rogstad til sekretariatsleder Helene Ingierd.

– Ja, dette er jo et prosjekt som har store etiske implikasjoner, og det var naturlig at det ble vurdert hos oss. Men dette har ikke vært en enkel sak, innrømmer Ingierd.

– Det er stor enighet i komiteen om at dette er et viktig og samfunnsnyttig prosjekt. Men det er også enighet om at kravet om fritt og informert samtykke er et helt sentralt, forskningsetisk prinsipp. Vår hovedbekymring har vært at prosjektet kunne virke krenkende på den enkelte deltaker som blir ført bak lyset, noe som igjen kan igjen bringe forskningen i miskreditt.

NESH har likevel gått inn for at prosjektet skal gjennomføres. Hvorfor?

– Vi har valgt en avveiningsetikk som også avspeiler seg i retningslinjene til NESH, hvor det står at det kan gjøres unntak for samtykke under visse situasjoner. Det kan jo også være uetisk å ikke forske. Komiteen kom fram til at dette prosjektet har såpass stor samfunnmessig betydning ved at det kan avdekke kritikkverdige situasjoner og bidra til at praksis endres til det bedre, at det i dette tilfellet kan forsvares å gå bort fra kravet om informert samtykke.

Rogstad mener at dialogen med NESH har vært både konstruktiv og lærerik.

–Jeg opplever at vi har spilt på lag. Alle har anerkjent at dette prosjektet er viktig, og vi har kastet ball fram og tilbake om hvordan vi kan få dette til på en best mulig måte. Spørsmålet for oss har aldri vært om prosjektet er etisk problematisk eller ikke. Det er problematisk. Men det er flere forhold som taler for bruk av metoden enn mot.

Alternative metoder?

Finnes det ikke andre metoder for å avdekke diskriminering?

– Det er gjort mye forskning på diskriminering. Men vi trenger ikke bare en dokumentasjon på *omfanget* av diskrimineringen. Det er også interessant for oss å få mer presis kunnskap om hva det er som leder fram til den ulikheten vi har. Det er jo tross alt ekstremt stor forskjell på om arbeidsgivere lar være å ansette folk med minoritetsbakgrunn fordi de er mørkhudede, eller om det er fordi de er usikre på hva en utdanning tatt i et annet land betyr.

Dette er også en metode som kan «fri-kjenne» arbeidsgivere, minner Rogstad om.

– Vi vil også snakke med arbeidsgivere som ikke diskriminerer. Hva slags praksiser og erfaringer har de? Hva er avgjørende for hvordan de tenker?

Tenkte ulikt

Studien består av to deler. Den første delen er en test, som er utført i mange andre land. Den andre delen, som de norske forskerne har lagt til, består av utdypende kvalitative intervjuer i etterkant av testingen.

– Det var veldig interessant at det var denne siste delen NESH problematiserte. Vi tenkte at om vi bare søke om testingen, ville prosjektet blitt avvist. Ved å inkludere intervjuene, ville samfunnsnyttien av prosjektet bli større, og det ville styrke søknaden vår, tenkte vi, innrømmer Rogstad.

Men NESH tenkte helt motsatt.

– Vi mente at om dere avdekket at en arbeidsgiver hadde negative holdninger til innvandrere, kunne et intervju medføre en ytterligere krenkelse. NESH mente derfor at en henvendelse til informanten i det minste må ta utgangspunktet i at enhver videre deltakelse forutsetter et eksplisitt samtykke, sier Ingierd.

– Vi synes denne løsningen var helt grei. Konfrontasjon er ikke vår linje. Vi er

avhengig av tillit og ønsker å forstå hvordan arbeidsgiverne har tenkt. Etter at første del av prosjektet er gjort, kommer vi til å ta kontakt med arbeidsgiverne og fortelle at de har vært med på et prosjekt. Da må de selv bestemme om de vil delta i et oppfølgingsintervju. Vi gir dem en mulighet for fortelle sin versjon. Jeg tror mange vil ha et ønske om det, sier Rogstad.

Mediemat

Ingierd er opptatt av at denne type forskning er god mediemat, og at forskerne derfor må tenke nøye gjennom på forhånd hvordan de vil presentere resultatene fra undersøkelsen.

– Vi må gjøre dette på en veldig ryddig måte. Vi kommer aldri til å henge ut enkeltbedrifter. Vi kommer til å beskrive omfanget av diskriminering innenfor sektorer. Poenget er ikke å peke nese, men å finne årsakene. Ved å gå inn på del to av prosjektet, dybdeintervjuene, tror jeg dessuten vi vil gjøre prosjektet mindre «tabloid». For det er åpenbart et prosjekt som har stor medieappell, det merket vi allerede da det ble skrevet om at vi skulle starte opp, sier Rogstad.

– Det er helt åpenbart at en del reagerer negativt på dette prosjektet, men det er også helt åpenbart at andre vil mene at denne forskningen er viktig. Jeg tror det er et større problem at folk opplever forskningen som for fjern og lite relevant enn at den provoserer, tilføyer han.

Ikke skapt presedens

Har NESH nå åpnet for Günter Wallraff-metoder i forskningen?*

– Hvis det sprer om seg med denne type metoder i forskerverdenen, kan det være uheldig. Vi må behandle like saker likt i

komiteen. Men det er ikke slik at man kan åpne for et prosjekt og så skaper det en presedens for alle andre prosjekter. Denne avveiningen vil jo slå ut forskjellig i forskjellige prosjekter. NESH hadde et annet forskningsprosjekt som fravek kravet om informert samtykke til vurdering for noen år siden (se boks). Dette ville vi ikke anbefale fordi vi mente samfunnsnyten ikke ble betraktet som stor nok, sier Ingierd.

Ved å sende inn fiktive søknader kan dere framprovosere en kriminell handling. Hvis dere avdekker at enkelte arbeidsgivere opptrer som rensykkede rasister, kan dere forskere overse det?

Forskere arbeider stadig vekk på temaer som ligger utenfor loven. Dette er ikke spesielt for denne studien. Vi har åpenbart en plikt som forsker, som alle andre samfunnsborgere, til å si fra hvis vi kommer over forhold som krenker enkeltpersoners liv og helse. Men det kan man tross alt ikke si at denne type diskriminering gjør. Jeg tror nok vil støte på noen tilfeller av rasisme. Men det store problemet er nok heller de mange velmenende og likegyldige der ute.

** Günter Wallraffer tysk journalist og forfatter. Han ble på 1970- og 80-tallet kjent for en rekke samfunnskritiske og avslørende dokumentarromaner og reportasjer fra tysk arbeidsliv. For å få førstehåndskjennskap til arbeidsmiljøet i deler av tysk industri, blant annet blant fremmedarbeidere, tok han selv arbeid der, men brukte dekknavn og iførte seg forkledning. Denne metoden for undersøkende journalistikk har siden gitt opphav til blant annet verbet å wallraffe, det vil si «å arbeide journalistisk under falsk identitet». Arbeidsmåten har både fått tilhengere og blitt kritisert som uetisk.*

Kilde: Wikipedia

NESH SA NEI TIL "USYNLIG TEATER"

Statens institutt for rusforskning (SIRUS) henvendte seg i 2002 til NESH for å få en etisk vurdering av et prosjekt med «usynlig teater». Dette innebar at to og to skuespillere gikk sammen i par ut på byen i Trondheim. Den ene spilte «overstadig beruset» og bestilte øl, mens den andre spilte edru og dermed understreket den første personens «beruselse». Hensikten med studien var å evaluere tiltak for å redusere overskjenking og rusrelatert vold i Trondheim.

Komiteen som behandlet saken den gangen, hadde flere forskningsetiske bemerkninger. Det endte med en uttalelse hvor de ikke anbefalte prosjektet. I brevet refereres det blant annet til at det er et sentralt spørsmål om «det etisk sett er akseptabelt å gjennomføre studien når den forutsetter skjult observasjon og registrering av informantenes atferd uten deres samtykke.» Studien ble likevel gjennomført.

OM PROSJEKTET

Prosjektet skal avdekke diskrimineringens art og omfang i Norge. Metoden som skal brukes, kalles situasjonstesting, og er utviklet av International Labour Office. Nesten alle de sentrale europeiske landene har gjennomført testen. Sverige har gjort dette nylig.

Metoden går ut på at forskere gir seg ut for å være arbeidssøkende. Én opptrer som innvandrere og en annen som etnisk innfødt. Deretter søker begge på utlyste jobber i tre forskjellige norske byer. På den måten er det mulig å holde alle relevante forhold konstante, slik som utdanning, karakterer, arbeidserfaring, språkkunnskaper, alder osv. Til slutt sammenliknes utfallet med hensyn til hvem av de to som blir innkalt på intervju og eventuelt tilbudt jobb.

Prosjektet starter opp i juni 2009 og forventes å avsluttes i 2011.

Dialogen har vært lærerik for begge parter, mener Helene Ingierd og Jon Rogstad

200 DOLLAR HVIS DU DØR

100 dollar i gull hvis du blir smittet av gulfeber, og 100 dollar til hvis du blir frisk igjen. Dør du i eksperimentet, går de 200 dollarene til dine etterlatte. Dette var innholdet i samtykkeskjemaet brukt under Walter Reeds forskning på gulfeber på Cuba rundt 1900. Tekst: Sigrid Skavlid • Foto: Trykket med tillatelse

fra Phillip S. Hench Walter Reed Collection, Claude Moore Health Sciences Library, University of Virginia

Etter en kortvarig krig mellom Spania og USA i 1898 om Cuba, overtok USA herredømmet over øya som var svært herjet av tropesykdommen gulfeber. På denne tiden verserte det mange ulike teorier om hvordan sykdommen smittet. Det kunne være ved berøring av gjenstander som syke hadde tatt på, sengetøy, annen kontakt med syke, smitte via dyr eller insekter. Mange av de amerikanske soldatene som var på Cuba for å opprettholde ro og orden, ble syke.

100 dollar når du blir syk

De amerikanske helsemyndighetene nedsatte en kommisjon, ledet av legen og majoren Walter Reed i samarbeid med to andre militære leger: Jesse Lazear og James Carroll. Kommisjonen hadde som oppgave å utforske smitekildene for gulfeber, og finne ut hvordan sykdommen eventuelt kunne behandles. Spesielt skulle de undersøke hypotesen til den kubanske legen Juan Carlos Finlay. Han mente at smitte ble overført ved myggstikk, men han hadde ikke greid å bekrefte denne teorien.

Da sykdommen ikke så ut til å

ramme dyr, var det nødvendig å rekruttere mennesker til smitteforsøkene. Til dette ble det utformet et skriftlig samtykkeskjema som skulle signeres før eksperimentene ble satt i gang.

Utdrag av samtykkeskjemaet:

”Undertegnede er inneforstått med at i tilfelle feberen utvikler seg i ham, setter han til en viss grad sitt liv i fare, men da det er umulig helt å unngå smitte i løpet av hans opphold på øya, foretrekker han å ta sjansen på å la seg smitte kontrollert, med den forvisning om at han får den beste pleie og medisinsk behandling fra Kommisjonen.

Det er forstått at ved avslutning av disse eksperimentene, innen to måneder fra denne dato, vil undertegnede motta 100 \$ i amerikansk gull, hvis han blir smittet av gul feber når som helst i løpet av sitt opphold i denne leieren, vil han motta ytterligere 100 \$ hvis han blir frisk igjen. Skulle han dø som følge av sykdommen, vil Kommisjonen overføre nevnte sum (200 \$) til den undertegnede har utpekt.”

Dokumentet ble utferdiget både på engelsk og spansk og ble signert av den enkelte frivillige forsøkspersonen

og Walter Reed. Mange ble rekruttert til smitteforsøkene blant de spanske immigrantene på øya.

Deltok selv

Det ble ikke aktivt søkt blant amerikanske soldater etter frivillige, men noen meldte seg likevel. En ung menig ved navn John Kissinger, meldte seg, men avsto fra å motta penger som forsøksperson. Hans deltakelse var ”utelukkende av hensyn til menneskeheten og vitenskapens interesser”. James Carroll, en av lederne for Kommisjonen, lot seg smitte som en del av eksperimentet. Han overlevde så vidt sykdommen. Jesse Lazear ble smittet ved en tilfældighet og døde.

I løpet av forsøkene greide kommisjonen å bevise at smitekilden var et virus som smittet via mygg. Olje ble helt på innsjøer for å hindre at mygg formerte seg. Oljen gjør at vannhinnen blir tynnere og ikke tåler vekten av myggegg. Amerikanerne greide med dette å få kontroll med sykdommen.

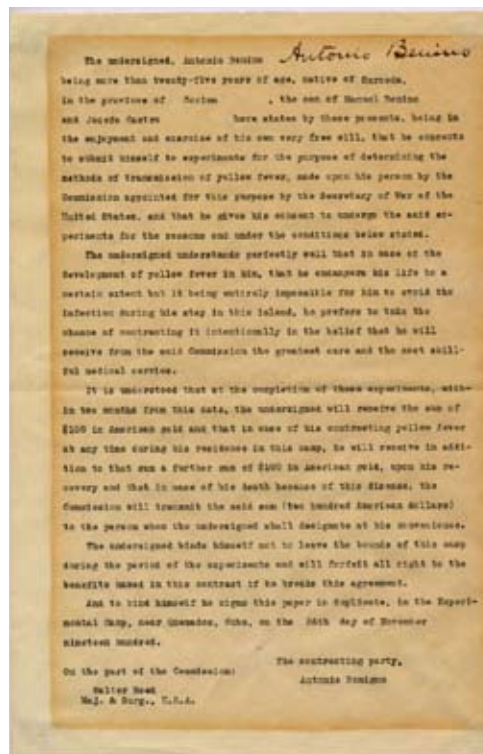
Walter Reed døde i 1902, etter en mislykket blindtarmoperasjon. Han fikk senere et sykehus oppkalt etter seg:

Walter Reed

Carlos J. Finlay

Skjema for informert samtykke for Antonio Benigno, 26. november 1900

GULFEBER er en virus sykdom. Ulike typer mygg kan spre smitten, som overføres ved at samme mygg som har stukket en smittet person, stikker en frisk person. Smitten kan også overføres mellom aper og mennesker, men andre dyr smittes ikke. Sykdommen har vært kjent i mange hundre år og fører til gulaktig hud. Derav navnet. De første symptomene er feber, muskelsmerter, svimmelhet, hodepine, diaré og oppkast. Etter hvert som sykdommen utvikler seg, svikter leveren og forårsaker gulsott. Nyrefunksjonen kan bli svekket eller helt kollapse. Sykdommen har høy dødelighet.

Gulfieber har vært kjent i århundrer og har vært spesielt utbredt i de varmere delene av Amerika og Karibia, men også i Afrika. Sykdommen

drepte tusener på tusener. Franskmenenes forsøk på å bygge Panamakanalen på slutten av 1800-tallet ble stoppet av at arbeiderne fikk gulfieber og andre tropesykdommer. Napoleons garnisoner ble også offer for sykdommen tidligere samme århundre under den franske ekspansjonen i Amerika. Sykdommen skal ha overbevist Napoleon om å selge det franske området Louisiana til De forente stater i 1803. *Vente de la Louisiane* (Salget av Louisiana) omfattet det som i dag er 14 ulike stater i USA og to kanadiske provinser. Slik sett kan sykdommen ha bevirket at språket i Nord-Amerika i dag er hovedsakelig engelsk og ikke fransk.

Det finnes effektiv vaksine mot gulfieber, men likevel dør fremdeles om lag 30 000 av sykdommen årlig, sannsynligvis flere.

Walter Reed Army Medical Center i Washington DC. Juan Carlos Finlay ble nominert til nobelprisen for sine oppdagelser og ble, etter dannelsen av den nye republikken på Cuba, statsråd i Helsedepartementet.

Sin tid

Sett med dagens øyne er samtykkeformularet og de farene Walter Reed utsatte forsøkspersonene for, fullstendig uakseptable. Men i sin tid var dette en relativt ny og forbedret måte å behandle forsøkspersoner på. Reed blir ansett som en foregangsperson når det

gjelder skriftlig, informert samtykke.

Nürnbergkodeksen gir retningslinjer for medisinsk forskning på mennesker. Den kom i etterkant av rettssakene mot nazileger etter 2. verdenskrig og slår i første punkt fast at: *Frivillig samtykke fra forsøkspersonen er absolutt nødvendig.*

Slik har det ikke alltid vært. Tanken om enkeltindividers autonomi vokste fram på slutten 1700-tallet. Hippocrates, den såkalte legeskunstens far i antikkens Hellas, skal ha ment at pasienten bare trengte tilstrekkelig informasjon for å kunne samarbeide.

Kilder:

Alicea, Pinto. «CONQUERORS OF YELLOW FEVER: Dr. Carlos Juan Finlay, Unsung Hero.» *The Hispanic Outlook in Higher Education*. 2002.

Fulford, Martha; Keystone. «Yellow Fever.» *Encyclopedia of Public Health*. 2002.

Güereña-Burgueños, Fernando. "The centennial of the Yellow Fever Commission and the use of informed consent in medical research". *Salud Pública de México*, vol. 44, no 2. 2002.

Ilfeld, Brian M. «Informed Consent for Medical Research: An Ethical Imperative.» *Regional Anesthesia and Pain Medicine*. 2006

Phillip S. Hench Walter Reed Collection, Courtesy of Historical Collections and Services, Claude Moore Health Sciences Library tilgjengelig på <http://yellowfever.lib.virginia.edu/>

Pierce, John R. «»In the interest of humanity and the cause of science: The yellow fever volunteers.» *Military Medicine*. 2003

Kronikk

ETIKK I POLITIFORSKNING

Kronikk av Tore Bjørge, professor i politivitenenskap ved Politihøgskolen

PÅ EN REKKE OMRÅDER kan forskning bidra til å øke kvaliteten i politiarbeidet. Samtidig medfører forskningsaktiviteten noen komplekse forskningsetiske utfordringer. Det gjelder særlig spørsmål om taushetsplikt og samtykke i observasjon av politiets arbeid, om mulighetene for rolleblending for politifolk som også skal være forskere, og om forskningens frihet innenfor en politiorganisasjon.

Observasjon

En sentral forskningsetisk problemstilling gjelder observasjon som forskningsmetode. Slik kan man få kunnskap om hvordan politifolk arbeider og samhandler med hverandre og med publikum.

En viktig studie som møtte uforutsette forskningsetiske problemer, var et doktorgradsprosjekt av en lærer ved Politihøgskolen, Geir Aas. Han ville studere hvordan politiet faktisk arbeider med familievold, bl.a. på bakgrunn av tidligere uttrykt misnøye med politiets innsats på dette feltet. Det ville han gjøre gjennom å bli med som observatør når politipatruljer blir sendt ut på "husbråk", så følge med når politiet går inn i boliger for å ordne opp. I slike opphetede situasjoner er det ofte vanskelig å innhente vanlig samtykke. Aas søkte i januar 2004 Politidirektoratet om fritak fra taushetsplikt til dette prosjektet, som oversendte søknaden til Rådet for taushetsplikt og forskning. Etter en lang prosess avsto Rådet 21. oktober 2005 søknaden om fritak fra taushetsplikt for den delen av prosjektet som gjorde bruk av deltakende observasjon.

Avslag på fritak

Avslaget ble begrunnet med at Rådet normalt ikke gir samtykke dersom forskningsprosjektet forutsetter en direkte kontakt mellom forskeren og den som er vernet av reglene om taushetsplikt, uten at det på forhånd foreligger et gyldig samtykke fra den private part. Videre hevdet Rådet at forskeres tilstedeværelse i en slik traumatisk situasjon, som at politiet griper inn overfor familievold, kunne medføre en tilleggsbelastning for de berørte. Rådet stilte også spørsmål ved om forskere har rettslig adgang til å bli med politiet inn i folks hjem uten deres samtykke. Videre ble det anført at de som ringer politiet i en nødssituasjon, bør kunne

ha tillit til at politiet ikke tar med seg forskere eller utenforstående under utrykningen. Rådet mente dessuten at etterfølgende intervjuer med de involverte er et aktuelt alternativ til deltakende observasjon.

Tussmørke

Rådet for taushetsplikt og forskning etablerte med denne avgjørelsen en ny og strengere praksis som fikk store konsekvenser for politiforskning mer generelt. Heretter får forskere bare tillatelse til å observere politiets arbeid på offentlig arena, i alle fall i saker hvor det er praktisk vanskelig å innhente informert samtykke. På viktige og kontroversielle områder innenfor politiets arbeidsfelt må politiforskere heretter i praksis basere seg på skriftelige rapporter, og på hva politifolkene og de involverte partene etterpå sier at har skjedd.

Det er fare for at nye doktorgradskandidater som skal forske på politiet, for fremtiden vil velge bort de av politiets arbeidsfelt hvor de bare kan få tilgang til sekundærkilder. De fleste vil trolig heller velge å forske på politiets arbeid i det offentlige rom, hvor de kan få førstehåndsobservasjonsdata.

I en viss grad kan man kompensere ved å bruke andre metoder og datakilder. Viktige deler av politiets arbeid vil dermed bli liggende – om ikke i et forskningsmessig mørke – så i tussmørke. Dermed kan både politiet og samfunnet som helhet gå glipp av den mulighet for kvalitetsheving som ligger i kritisk og konstruktiv forskning innenfor noen viktige arbeidsområder for politiet.

Sammenblanding av roller

De ulike organisatoriske rammene som forskningen foregår i, legger ulike føringer på hvilke regelverk og etiske retningslinjer som gjelder. Analytikere i politiets etterretnings- og analyseavdelinger har i økende grad vitenskapelig kompetanse. De vil for eksempel kunne lage analyser som skiller seg lite fra tilsvarende produkter utført av forskere ved en akademisk institusjon.

Likevel kan det neppe kreves at politiets analytikere må følge samme forskningsetiske regler som forskere i akademiske institusjoner når det gjelder innhenting av informert og frivillig samtykke fra personer som blir gjenstand for datainnsamling og analyse.

Hvorfor kan TV-journalister bli med politiet inn i stuen til personer mistenkt for besittelse av barneporno, mens seriøse forskere nektes å observere politiets arbeid med familievold?

Det ligger i sakens natur at analyser utført av analytikere i politiet, kan få skadevirkninger for dem det gjelder (for eksempel i form av straffefølgelse), noe som vanligvis ikke ville anses som etisk akseptabelt når det gjelder studier utført av forskere i akademien. Her er det etiske regler for politiarbeid og etterretning som må gjelde – selv om det brukes vitenskapelige metoder. Samtidig innebærer dette at slike undersøkelser vanligvis ikke kan publiseres i vitenskapelige tidsskrifter eller gi uttelling i akademisk sammenheng.

Annerledes stiller det seg for forskere ved Politihøgskolen. Selv om de formelt er ansatt i politiet, arbeider de ved en akkreditert institusjon innenfor høyskolesystemet. Det innebærer at vanlige forskningsetiske retningslinjer også gjelder fullt ut for dem – med de begrensninger det innebærer.

Masterstudent og politi

En aktuell problemstilling er at stadig flere polititjenestemenn tar erfaringsbaserte mastergrader hvor studentenes yrkeserfaring er en del av opptaksgrunnlaget og særpreget ved studiet. Ved Politihøgskolens gjennomføres mange slike studier på deltid kombinert med aktiv polititjeneste. På hvilken måte kan de bruke informasjon innhentet gjennom deres rolle som politi som data i masteroppgaven?

Noe av det verdifulle ved forskning utført av praktikere innenfor politi, helse eller andre yrkesfelt er nettopp at dette er erfaringsnær forskning som kan gi svært anvendbar kunnskap til beste for samfunnet, klientene og profesjonen. Anonymisering og innhenting av informert samtykke løser mange av problemstillingene ved dobbeltroller, selv om det også finnes situasjoner hvor det ikke lar seg gjøre å innhente slik samtykke.

Forskningens frihet

Det har vært diskutert om hvorvidt forskningen om politiet har best kår innenfor eller utenfor politiets organisasjon. To dimensjoner i denne diskusjonen har vært spørsmålene om forskningens frihet og forskningens "impact", dvs. gjennomslag eller relevans i forhold til politiet og andre sentrale brukere. Forskningsmessig frihet handler om frihet til selv å velge forsk-

ningstemaer og perspektiver, frihet fra press til å komme frem til eller unngå bestemte konklusjoner, fri tilgang til relevante data, og frihet til å kunne publisere forskningsfunn. I utgangspunktet vil man kanskje forvente at forskning basert innenfor politiet vil skåre høyt på "impact", men lavt på frihet, mens politiforskning ved universitetene vil skåre lavt på "impact", men høyt på "frihet".

Virkeligheten er mer sammensatt, og erfaringene med dette har variert betydelig fra land til land. I Frankrike førte for eksempel kritisk politiforskning innenfor politiet til at politiledelsen la ned sin egen forskningsinstitusjon. Den svenske Polihøgskolan får ikke lenger lov til å drive egen forskning, bl.a. fordi en tidligere rikspolisjef mislikte noen av forskningsresultatene.

I Norge har forskere ved Politihøgskolen stort sett vært forska-net for slik sensur. Det er flere grunner til at vi har unngått slik press. Det at Politihøgskolen er en del av politiet, men samtidig en akkreditert akademisk institusjon innenfor høyskolesystemet, gir oss en stor grad av beskyttelse. Vilje til å satse på forskning gir oss stor frihet til å velge våre forskningstemaer.

Ledelsen i norsk politi vil nok i dag neppe ta belastningen med å forsøke å sensurere ubehagelige forskningsresultater fra Politihøgskolen – noe som i ytterste konsekvens kunne gå ut over Politihøgskolens akkreditering. Dessuten synes dagens politiledelse å se verdien av at det drives kritisk forskning fra Politihøgskolen. Men det er ingen garanti for at det alltid vil forbli slik. Vi har merket et betydelig press fra politi og Riksadvokat mot PHS-forskere uttalelser i media om pågående etterforskning og rettssaker.

Kritisk og konstruktiv

Forskning på politiet reiser flere etiske dilemmaer. Vern om personlig integritet er en viktig verdi. Men en ensidig vektlegging av det absolutte personvern kan også redusere mulighetene for gjennom forskning å bedre politiets opptreden og håndtering av følsomme situasjoner i det private rom. På lang sikt er det til beste for både politiets klienter, politiet selv og samfunnet som helhet at forskere kan følge politiet med et kritisk blikk og bidra til at kvaliteten i politiets arbeid styrkes.

NYTT NETTSTED OG NYTT BIBLIOTEK

Nå er det ingen grunn til å nøle med å undervise i forskningsetikk. Nye, brukervennlige nettsider og et ferskt bibliotek, FBIB, bidrar til at forskere og veiledere nesten kan gå til "dekket bord". Tekst og foto: Lise Ekern

Det er hektisk innsjutt hos nettredaktør og prosjektleder Sigrid Skavlid og prosjektleder og FBIB-redaktør Hallvard Fossheim. – Her skal helst alt stemme før vi går på lufta, sier Sigrid Skavlid. Hun har vært ansvarlig for utvikling av de nye sidene til Forskningsetiske komiteer: www.etikkom.no og hele den tekniske løsningen.

– Vi vet mye om våre brukere, forklarer hun. – Hovedsakelig er det forskere og universiteter og høyskoler som er våre største "kunder". Etter hvert så vi at nettstedet vårt begynte å bli gammeldags. Fra å være "smalt og dypt" har vi nå utviklet vår portal til å bli mer brukervennlig. Vi vet hva folk etterspør og kan nå tilby flere valg og flere innganger til stoffet.

FBIB: Forskningsetisk bibliotek

– Ja, det har vært spesielt viktig når vi samtidig også har utviklet et forskningsetisk bibliotek, sier FBIB-redaktør Fossheim. Biblioteket ligger godt synlig og tilgjengelig på nettsidens hovedside. Arbeidet har pågått i to år, og når vi nå ganske snart skal på lufta, er det ikke få fagfolk rundt omkring i det akademiske miljø som har bidratt med forskningsetisk kunnskap. Vi er stolte over å kunne tilby fagbiblioteket FBIB, sier Fossheim.

– Med den nye forskningsetikkloven fikk Forskningsetiske komiteer en tydelig oppgave i å legge til rette for å få forskningsetikken ut til forsknings- og undervisningsmiljøene. Vårt mål har vært å bygge opp en bank med artikler som kan bidra til refleksjon omkring forskningsetiske tema. Den er ikke minst ment for veiledere og andre som har undervisningsoppgaver. Vi har lagt vekt på å utforme tekstene slik at de favner om flere fagtradisjoner. For eksempel har temaet "Medforfatterskap" hele tre artikler, fra hver sin tradisjon.

Fossheim forteller videre at flere enn femti forfattere har bidratt. – Vi har fulgt tre hovedprinsipper:

- bevare røsten til hver enkelt
- sørge for at stoffet skal være nyttig for så mange fag som mulig
- strukturere både biblioteket og stoffet best mulig

Dynamisk

Nettsidene som Forskningsetiske komiteer presenterer, er tett vevd inn i hverandre via et såkalt emnekart, forklarer Skavlid. – Hensikten med omstruktureringen på etikkom.no er både å vise hva de ulike komiteene og utvalgene driver med, og å gi innganger til temaer som har vært etterspurt. Her vil

brukerne også bli geleidet videre til FBIB.

Nettsidene er ikke bare informasjonskanal for de tre nasjonale forskningsetiske komiteene, men også for Granskingsutvalget for redelighet, Den etiske nemnda for patentsaker og Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning ved bruk av humant skjelettmateriale. Samtidig er all informasjon rundt søknadsprosessen til De regionale komiteer for medisinsk og helsefaglig forskningsetikk (REK) flyttet til et eget nettsted. (<http://helseforskning.etikkom.no>)

– Det er spennende å se hva dette har å si for besøket, sier Skavlid, da om lag 70 % av besøket på nettsidene har vært knyttet til aktiviteten i REK. – Men vi har mye å tilby med satsingen på biblioteket. – Vi har i utformingen av de nye nettsidene, inkludert biblioteket, også lagt vekt på å bedre sidene med hensyn til universell utforming og åpne standarder.

Akkurat nå er både Skavlid og Fossheim mest opptatt av å få den nye portalen på lufta. – Og vi har lagt opp til en bred markedsføring av FBIB, sier Fossheim. – Vi håper at mange klikker seg inn for å se på innholdet.

En fin ting med de nye sidene er at de er bygget over en mal som ikke er statisk. – Vi kan endre ettersom behovet vil forandre seg, sier Skavlid, som forteller at det skal kjøres en brukertest om et halvt års tid.

Hallvard Fossheim og Sigrid Skavlid

Prosjektet FBIB har vært et samarbeid med alle landets syv universitet som partnere. Styringsgruppen har bestått av representanter fra Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Universitetet for miljø- og biovitenskap, Universitetet i Agder, Universitetet i Bergen, Universitetet i Oslo, Universitetet i Stavanger og Universitetet i Tromsø. Styringsgruppens rolle har vært å bidra med konkrete faglige innspill til arbeidet med nettstedet. Slik sikres både den faglige kvaliteten på innholdet, og at produktets utforming er skreddersydd for brukerne.

Bokomtale

PLAGIERING OG ANDEN VIDENSKABELIG UREDELIGHED - fra etikk til jura

Forfattere: David Favrholt, Anders Smith & Ellen Margrete Basse,
redaksjon Henrik Balslev og Volker Loeschcke

Forlag: Husets forlag

Antall sider: 190

ISBN: 978-87-7483-631-5

BOKEN er en oppfølging av et debattmøte ved Århus universitet i Danmark hvor tre forskere fra forskjellige fag var invitert til å komme med innspill om vitenskapelig uredelighet.

Redaktørene påpeker i innledningen at vitenskapelig uredelighet ikke bare vedrører forskning, men også undervisning. Undervisningen ved universitetene er kjennetegnet ved å være forskningsbasert. Derfor bør man forvente at denne undervisningen overholder de samme krav til redelighet som stilles til forskning i alminnelighet. Relatert til nylige saker om omfattende plagiering i forbindelse med eksamen eller prøver ved større norske universiteter, vil det innebære at innenfor samme fagområde og samme universitet bør finnes en felles uredelighetsmålestokk for undervisning og for forskning.

Anders Smith (fysiker) har en gjennomgang av fenomenet plagiering i boken, og hvordan man gjenkjenner det. Alt i alt en grundig og god fremstilling som bl.a. inneholder omtale av plagiering via Internett og av Karsten Alnæs saken i Norge; om plagiering kontra god skikk i historiske fremstillinger.

David Favrholt (filosof) er sterkt kritisk til at man i Danmark har en institusjon "Udvalgene vedrørende Videnskabelig Uredelighed" (UVVU), som er knyttet opp til et departement samtidig som den skal behandle vitenskapelig uredelighet. Favrholt mener til nøds UVVU kan aksepteres innen for medisin (saker om feildiagnoser osv.), men innenfor andre vitenskaper gir det ikke mening.

Her bør man alene satse på kontroll via fagfeller (peer review), og kontroll i de institusjoner hvor forskerne er ansatt. Hermed synes Favrholt delvis å være på linje med ordningen i Norge, hvor hovedansvaret for behandling av mistanke om uredelighet er et lokalt ansvar, men med et nasjonalt organ (Granskingsutvalget) som kan trå til hvis ikke det lokale apparat kan eller bør behandle saken (bl.a. som følge av habilitetsproblemer).

Som belegg for sin påstand gjennomgår Favrholt noen konkrete saker som UVVU har behandlet; etter Favrholt's mening med dårlig utfall. Den mest kjente er saken om Bjørn Lomborgs verk "The skeptical Environmentalist".

Favrholt oppfatter UVVU mer som en standrett enn en domstol. Et synspunkt som neppe deles av den siste forfatter juristen E.M. Basse, som i sitt kapittel nettopp framhever de mange likheter mellom en egentlig domstol og de rammer UVVU fungerer under.

Basse spør om det er hensiktsmessig at UVVU's avgjørelser *grunnet rettlige hensyn* hos offentligheten, framstår som blåstempling av forskningen på tross av at premissene for avgjørelsene uttrykkelig inneholder en kritikk av forskningen. Formålet med UVVU er å fremme tilliten til den offentlige forskning, men fungerer i følge Basse snarere som "rettslig" beskytter av de forskere som angripes for å være uredelige.

Paradoksalt nok ser man i mange land med misunnelige blikk på USA og de skandinaviske land når det gjelder tradisjon og regler for å håndtere vitenskapelig uredelighet. Likevel bør det foregå en stadig debatt om hvordan vi best bekjemper fusk. Her er boken et godt bidrag.

Omdiskuterte synspunkter gjør allikevel at man savner innlegg fra personer med andre holdninger. Denne mangel gjør at boken ikke kan stå alene. Dette til tross og selv om boken delvis vedrører en dansk kontekst, er den absolutt lesverdig.

Sammen med andre fremstillinger om vitenskapelig uredelighet, kan boken anbefales for personer med interesse for kryssfeltet mellom forskningsetikk og juss. Men boken er kanskje mest nyttig som innspill til den viktige opplæring av studenter og yngre forskere innenfor alle fagområder.

Torkild Vinther, sekretær i Granskingsutvalget

FORSKNINGSETIKK

B-blad // Returadresse: Forskningsetikk, P.b. 522 Sentrum, 0105 Oslo

Ettersendes ikke ved varig adresseendring, men sendes tilbake til senderen med opplysninger om den nye adressen.

FORSKNINGSETISK BIBLIOTEK (FBIB) er en ny, åpen internett-ressurs i forskningsetikk. FBIB tilbyr en mengde ferske tekster om et bredt spektrum forskningsetiske emner, spesialforfattet av over 50 forskere og forskningsetikere. Du finner også diskusjonseksempler og filmer, samt relevante nyheter og artikler fra bladet *Forskningsetikk*.

FBIB finner du på www.etikkom.no/FBIB

FORSKNINGSETISKE KOMITEER

Prinsens gate 18 // P.b. 522 Sentrum // 0105 Oslo

Telefon 23 31 83 00 // Telefaks 23 31 83 01

post@etikkom.no // www.etikkom.no

NEM

Den nasjonale forskningsetiske komité
for medisin og helsefag

NENT

Den nasjonale forskningsetiske komité
for naturvitenskap og teknologi

NESH

Den nasjonale forskningsetiske komité
for samfunnsvitenskap og humaniora